

УДК 37.018.1:173:165.742.

ORCID: 0000-0002-9761-9031

**Людмила Гончар,**

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник,

Інститут проблем виховання НАПН України,

м.Київ

## **ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА ГУМАННИХ БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ ВЗАЄМИН**

***Анотація.** Статтю присвячено актуальній проблемі формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин у взаємодії закладу загальної середньої освіти і сім'ї. На основі аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури, сучасних концепцій, програм, систематизації, узагальнення емпіричних даних з теми дослідження, узагальнення педагогічного досвіду було визначено ключове поняття “гуманні батьківсько-дитячі взаємини” як такі двосторонні динамічні суб'єкт-суб'єктні міжособисті зв'язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці. Визначено трьохкомпонентну структуру гуманних взаємин між батьками і дітьми молодшого шкільного й підліткового віку, котра містить когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінково-діяльнісний компоненти. Відповідно до змістової структури схарактеризовано критерії та показники сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин. За допомогою критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, поведінково-діялісного) та діагностувальних методів (опитування, анкетування, бесіда, результати творчих робіт) було виявлено високий, середній і низький рівні сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Обґрунтовано роль сім'ї та здійснено класифікацію сімей на основі врахування суб'єктивних чинників виховного потенціалу як: стабільно сприятливі сім'ї; переважно сприятливі сім'ї; епізодично сприятливі; несприятливі сім'ї. Означено низку об'єктивних і суб'єктивних тенденцій, які прямо пов'язані зі структурними змінами в сучасній українській родині й зумовлюють характер її виховних впливів, специфіку змісту, методів і форм виховання, зокрема впливають на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, а саме: збільшення кількості нуклеарних сімей, зростання кількості неповних сімей внаслідок розлучень, масове поширення “шлюбів на віру”, зростання кількості зовнішніх і внутрішніх мігрантів, розвиток аномії (відсутність уявлень батьків про сучасні соціально-адаптивні стратегії виховання дітей), життя громадянського суспільства фактично в стані війни.*

*Практичне значення статті полягає у тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи закладів загальної освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.*

*Ключові слова:* взаємодія сім'ї і школи, типи сімей, формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин.

## **PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS OF HUMAN FAMILY-CHILDREN'S RELATIONS**

***Abstract.** The article is devoted to the actual issue of the formation of humane parent-child relationships in the interaction of the institution of general secondary education and the family. On the basis of the analysis of philosophical, psychological and pedagogical literature, modern concepts, programs, systematization, generalization of empirical data on the topic of study, generalization of pedagogical experience, the key concept of "humane parent-child relationships" was defined as such bilateral dynamic subject-to-subject interpersonal relations, which are based on a synthesis of moral knowledge, motives, feelings, resulting in a conscious mutual emotional-value attitude of parents and children, which manifests itself steadily in real behavior. Three-component structure of the humane relationship between parents and children of younger school and teenage age, which includes cognitive, emotional value and behavioral activity components was determined. In accordance with the meaningful structure of the criteria and indicators of formation of humane parent-child relationships are described. The levels of the formation of humane parent-child relationships such as high, average and low were identified with the help of criteria (cognitive, emotional and value, activity) and diagnostic methods (interviewing, questioning, conversation, results of creative works). The role of the family were grounded and the families were categorized based on subjective factors of educational potential as: consistently favorable family; mostly favorable family; occasionally favorable; unfavorable family. Number of objective and subjective tendencies that are directly connected with structural changes in the modern Ukrainian family and determine the nature of its educational influences, the specific content, methods, and forms of education were defined, in particular, they influence the formation of humane parent-child relationships, namely: increase in the number of nuclear families, increase in single-parent families as a result of divorce, the mass distribution of the "marriage of faith", the increasing number of external and internal migrants, the development of anomie (lack of understanding of parents about the current socio-adaptive strategies for education of children), civil society is actually at war.*

*The article has a great practical significance and can be used in educational process of institutions of general education, training of teachers and students' pedagogical practice.*

***Key words:** formation of humane parent-child relationships, family types, family and school interaction.*

***Вступ.** Глобалізаційні виклики, орієнтація на спільний Європейський простір, також соціально-економічна й політична ситуація, що склалася в Україні, зумовлюють переосмислення ролі сім'ї у житті нашого суспільства. Впродовж останніх десятиліть спостерігається загострення суперечностей щодо сімейного виховання дітей. Сучасна сім'я, перебуваючи на межі різних ціннісних уявлень і моральних ідеалів, переживає трансформаційні зміни, які часто спричиняють деструктивність її виховної функції, розмиття усталених виховних традицій, зниження батьківської відповідальності, зростання*

відчуженості між батьками і дітьми. Як наслідок, фіксується зростання споживацьких настроїв дітей, рівня агресії серед них, засвоєння певною частиною дітей насильницької моделі поведінки, яка згодом відтворюється як цілком прийнятна у взаєминах із ровесниками та старшим поколінням.

У ряді нормативних документів (Законі України “Про освіту” (2017), Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. (2002), постанові “Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні” (2004), Концепції “Нова українська школа” (2016) зазначено, що сім’я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Усе це активізує потребу зміцнення родинних зв’язків, зокрема підвищення вимог до формування міжособистісних взаємин дітей і батьків на основі гуманістичних моральних цінностей.

**Мета і завдання.** Метою статті є представлення результатів педагогічної діагностики гуманних батьківсько-дитячих взаємин з боку батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку та здійснення класифікації сімей на основі врахування суб’єктивних чинників виховного потенціалу сімей і результатів означеної діагностики.

Результат педагогічної діагностики батьків полягав у визначенні:

- рівнів сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку;
- типів сімей за рівнем сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку.

**Методи дослідження.** З метою одержання достовірних даних щодо визначення рівнів сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин було використано комплекс взаємопов’язаних і взаємодоповнюючих діагностичних методів та методик, зокрема: бесіди, опитування (інтерв’ю, анкетування), авторські і модифіковані методики, тестування, метод проєктивного малюнка, ранжування, метод незакінчених речень, метод розв’язання проблемних

ситуацій, цілеспрямовані педагогічні спостереження, статистичні методи опрацювання інформації.

У роботі з батьками використовувались в основному дві діагностичні методики – метод анкетування і метод тестування. Метод *анкетування* (Забродіна, 2010), методика “Чи можете Ви... (Семиченко, & Заслуженюк, 2004), опитувальник “Взаємодія батьки-дитина” (Марковська, 2000) застосовувався для виявлення сформованості показників критеріїв когнітивного та аспектів поведінково-діяльнісного компонентів готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку

Метод *тестування* застосовувався для з'ясування сформованості показників критеріїв емоційно-ціннісного та поведінково-діяльнісного компонентів готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Зокрема, тест – опитувальник батьківського ставлення до дітей А. Варги, В. Століна (Лідерс, 2006) був зорієнтований на вияв особливостей прояву почуттів батьків стосовно дитини, сприйняття її особистісних особливостей, розуміння власних поведінкових стереотипів, які практикуються в спілкуванні і взаємодії з дитиною. Він складався з 61 твердження, що визначають особливості батьківського ставлення до дитини за 5-ма шкалами: 1) “прийняття-відторгнення” виявляє інтегральне емоційне ставлення батька до дитини; 2) “кооперація” визначає соціально-бажаний образ батьківського ставлення: емоціональне прийняття, емпатію і емоціональну підтримку дитини; співробітництво і рівноправ'я у взаєминах з нею; задоволення потреб дитини з врахуванням її індивідуальних особливостей; 3) “симбіоз” відображає міжособистісну дистанцію в спілкуванні і взаємодії з дитиною; 4) “авторитарна гіперсоціалізація” дозволяє визначити форму і спрямованість вимог до дитини, особливості батьківського контролю за поведінкою дитини, послідовність у застосуванні санкцій батьками; 5) “маленький невдаха” уточнює особливості сприйняття і

розуміння індивідуальних особливостей дитини батьком (матір'ю), її реального образу.

Тестова методика “Функціонально-рольова узгодженість” В. Торохтія (2003) спрямована на визначення вміння батьків виявляти взаємодопомогу, тактовність і контактність у взаєминах з дітьми як показників поведінково-діяльнісного компонента. Особливість застосування цієї методики полягала в тому, що опитувальник поділявся на “дорослий” і “дитячий” варіанти (по 20 запитань у кожному). Кожна з цих частин містила три шкали – “адекватність”, “узгодженість” і “прихильність”.

Діагностика типу реагування проводилася за допомогою тесту “Три Я” А. Кареліна (2003). Відповідаючи на запитання тесту, батьки мали оцінити в балах (від 0 до 10) наявність у себе тієї чи іншої характеристики. Загалом батькам пропонувалася 21 характеристика. Перед тестуванням проводили бесіду-інструктаж, в якій повідомляли, що, згідно з теорією Берна, кожна людина надає перевагу одному з трьох типів еґо-станів – Дитини, Дорослого, Батька. За допомогою тесту “Три Я” виявляли ту позицію, якій батьки надавали перевагу у різних ситуаціях реагування, в тому числі й ситуаціях взаємодії або спілкування з дитиною.

Інтерпретація включала аналіз та узагальнення одержаних у процесі проведення педагогічної діагностики даних, формулювання висновків, прогнозування подальшої процедури роботи.

Констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи охопив 1128 батьків учнів 1–9 класів із загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, Київської, Тернопільської, Миколаївської, Житомирської та Черкаської областей.

**Результати дослідження.** *Гуманні батьківсько-дитячі взаємини* ми розуміємо як двосторонні динамічні суб’єкт-суб’єктні міжособисті зв’язки, основою яких є синтез моральних знань, мотивів, почуттів, що зумовлює усвідомлене обопільне емоційно-ціннісне ставлення батьків і дітей, яке стійко виявляється в реальній поведінці.

Основними *компонентами* гуманних взаємин між батьками і дітьми

молодшого шкільного й підліткового віку є: когнітивний (наявність знань і уявлень суб'єктів взаємодії про гуманні взаємини та гуманні якості (доброта (сердечність), чуйність, турботливість, милосердя, співчуття); емоційно-ціннісний (емоційно-ціннісне обопільне ставлення батьків і дітей, прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії); поведінково-діяльнісний (уміння і здатність виявляти гуманні взаємини у реальному житті).

Відповідно до компонентів визначено критерії і показники сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин:

– *критерій “знання про гуманні взаємини”* (знання сутності понять “гуманність”, “гуманні взаємини”, усвідомлення цінності кожної дитини як особистості, знання про вікові й індивідуальні особливості дітей молодшого шкільного і підліткового віку, оптимальні форми і методи виховання, що сприяють гуманізації взаємин між батьками і дітьми);

– *критерій “емоційно-ціннісне ставлення і прагнення виявляти гуманні якості у взаємодії”* (прояв емпатії, прагнення виявляти гуманні почуття до дитини: доброту, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття, співпереживання; намагання визнавати самоцінність дитини та надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку);

– *критерій “прояв гуманних взаємин у реальному житті”* (показники для батьків: уміння виховувати дітей на принципах гуманізму; здатність визнавати цінність дитини та надавати необхідну допомогу в її особистісному розвитку; спроможність до самостійного застосування оптимальних форм та методів виховання дитини і залагоджування конфліктних ситуацій).

Виокремлено такі типи сімей за рівнем сформованості готовності батьків до гуманних взаємин (за діагностикою батьків і частково – дітей молодшого шкільного і підліткового віку): стабільно сприятливі; переважно сприятливі; епізодично сприятливі сім'ї для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Нижче подаємо характерні ознаки кожного з названих типів сімей.

*Стабільно сприятливі сім'ї* для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин: батьки мають ґрунтовні і усвідомлені знання про сутність понять

“гуманність”, “гуманні взаємини”; ґрунтовні знання вікових та індивідуальних особливостей дітей молодшого шкільного і підліткового віку; повністю усвідомлюють цінність особистості дитини; мають повні усвідомлені знання ефективних форм та методів сімейного виховання, що оптимізують гуманні взаємини між батьками і дітьми. Вони добре володіють власними емоціями, у них достатньо розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та виявляти емпатію до них. У батьків наявні уміння виховувати дітей на принципах гуманізму, визнавати цінність дитини й надавати необхідну допомогу в її особистому розвитку, виявляти до дітей сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття і співпереживання; висока спроможність до самостійного пошуку і постійного застосування оптимальних для гуманної взаємодії з дітьми форм і методів, конструктивного залагоджування конфліктних ситуацій. Загалом для цих сімей наявний високий рівень готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми та функціонально-рольової узгодженості (вміння виявляти взаєморозуміння, взаємодопомогу, взаємопідтримку, взаємодовіру, тактовність й контактність з іншими членами сім’ї). До цього типу належить 18,2 % сімей з дітьми молодшого шкільного віку і 17,7 % сімей з дітьми підліткового віку.

*Переважаю сприяє сприяє сприяє* для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин: знання батьків стосовно сутності понять “гуманність”, “гуманні взаємини”, вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів і підлітків, а також ефективних методів і форм сімейного виховання не досить повні, уривчасті. Батьки, які належать до цих сімей, не повною мірою володіють власними емоціями, у них не досить добре розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та емпатійно їм співчувати. У батьків з цих сімей прояв до дітей сердечності, чуйності, турботливості, милосердя, співчуття і співпереживання, допомога дітям у особистісному розвитку, а також конструктивне вирішення проблемних ситуацій виявляються не систематично, а час від часу, в залежності від ситуації. Батьки цієї групи неспроможні до самостійного пошуку і постійного застосування оптимальних для гуманної взаємодії з дітьми форм і методів, конструктивного залагоджування конфліктних

ситуацій. Водночас батьки люблять дитину, хочуть бачити її щасливою, але внаслідок своєї некомпетентності не повною мірою можуть здійснювати ефективне її виховання. Для цих сімей наявний середній рівень готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми та функціонально-рольової узгодженості. До цього типу належить 59,9 % сімей з дітьми молодшого шкільного віку і 62,3 % сімей з дітьми підліткового віку.

*Епізодично сприятливі сім'ї* для формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин: батьків характеризують наявність неповних і неусвідомлених знань стосовно визначеного поняття і його складових, а також ефективних форм і методів виховання дитини в сім'ї. Батьки з цих сімей (21,9 % сімей з дітьми молодшого шкільного віку і 20,0 % сімей з дітьми підліткового віку) недостатньо володіють власними емоціями, у них не розвинуті уміння і потреби відчувати переживання дітей та емпатійно їм співчувати. Сердечність, чуйність, турботливість, милосердя, співчуття і співпереживання до власних дітей такі батьки виявляють дуже рідко або ж не виявляють зовсім; не приділяють дитині достатньої уваги, а також ухиляються від конструктивного вирішення конфліктних ситуацій. Для цих сімей наявний низький рівень готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми та функціонально-рольової узгодженості.

Уважаємо, що “стабільно сприятливі сім'ї” є найбільш оптимальними для формування гуманних взаємин між батьками і дітьми молодшого шкільного і підліткового віку. Водночас одержані нами результати засвідчили, що до цього типу сімей належить незначний відсоток від загальної кількості сімей, охоплених педагогічною діагностикою. Крім того, було виявлено тенденцію зменшення сімей цього типу і збільшення із дорослішанням дитини таких її типів, як “переважно сприятливі” й “епізодично сприятливі” сім'ї. На наш погляд, ця тенденція має негативний вплив не лише на формування й розвиток дитини загалом, але й на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин, ускладнюючи належний перебіг цього процесу.

Результати засвідчили, що найбільша кількість батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку (61,2 %) належить до “переважно



сприятливих сімей” (відповідає середньому рівню сформованості гуманних батьківсько-дитячих взаємин). До “стабільно сприятливих сімей” (характеризує високий рівень сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми) загалом належить порівняно невелика кількість батьків – їх 17,9 % загалом. Досить значущою (20,9 %) виявилася чисельність батьків, які за сукупністю результатів педагогічної діагностики перебували у групі “епізодично сприятливих сімей” (низький рівень сформованості досліджуваного особистісного утворення).

Унаочнений розподіл батьків дітей молодшого шкільного й підліткового віку за типами сімей подано в таблиці.

Таблиця

**Типи сімей за рівнем сформованості готовності батьків до гуманних взаємин з дітьми, у %**

Типи сімей	Сім’ї з дітьми молодшого шкільного віку	Сім’ї з дітьми підліткового віку	Усього
Стабільно сприятливі (високий рівень)	18,2	17,7	17,9
Переважно сприятливі (середній рівень)	59,9	62,3	61,2
Епізодично сприятливі (низький рівень)	21,9	20,0	20,9

Основні недоліки родин, у яких виховуються діти молодшого шкільного та підліткового віку, що негативно впливають на формування гуманних взаємин між батьками та дітьми, залежать не лише від рівня сформованості у батьків готовності до гуманних взаємин з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку, але й від типу сімей за їх складом та кількістю дітей, в яких виховуються діти. Так, ми з’ясували, що однодітним сім’ям частіше, аніж сім’ям з двома (і більше) дітьми притаманні такі виховні проблеми, як гіперопіка дитини, ставлення до неї невідповідно її віку (це

стосується, найперше, сімей з дитиною підліткового віку), часті потурання, надмірність у забезпеченні потреб дитини. У неповних сім'ях переважають знижена увага до дитини (гіпоопіка), відсутність авторитету зі сторони батьків (особливо того з батьків, хто не проживає з дитиною), неузгодженість виховних впливів батьків.

Сім'ям, які брали участь у експериментальному дослідженні (це стосувалося різних типів сімей), притаманні такі виховні проблеми, як:

- наявність гіпер- або гіпоопіки над дітьми, невміння вирішувати конфліктні ситуації;

- відсутність розумного поєднання любові й вимогливості до дитини, часті потурання, всепрощення;

- відсутність повного взаєморозуміння між батьком і матір'ю внаслідок невисокого рівня загальної культури обох батьків чи одного з них;

- низький рівень батьківської компетентності, недостатній освітній і педагогічний потенціал;

- наявність авторитарного стилю спілкування, взаємного нерозуміння;

- другорядність духовних потреб, першорядність матеріальних (накопичення, користоловство, споживацтво);

- невміння розумно організувати життєдіяльність сім'ї, небажання проводити спільне дозвілля через відсутність культурних запитів з боку дорослих і занадто різних інтересів дітей і батьків;

- наявність конфліктності у взаєминах.

**Обговорення.** Сучасна українська сім'я переживає кризовий стан. Так, серйозними соціальними викликами, які безпосередньо стосуються життєдіяльності сім'ї, є: зміна ціннісних орієнтацій сучасної молоді, згідно з якою цінність сім'ї за останні десять років перемістилася із першої позиції та третю; зміна спрямованості особисті (із соціоорієнтованої — у яскраво виражену егоїстично орієнтовану); поява різних типів нетрадиційних сімей (конкубінат, свінгерство, шведські, гомосексуальні та ін.); поширення ідеології чайлдфрі; викривлене сприйняття цінностей свободи, вільного

виховання, які переростають у вседозволеність і безкарність та ін. (Сопівник, 2018, с.43). Також сучасне сімейне виховання характеризує таке унікальне явище, як поліпарадигмальність – одночасна присутність різних парадигм виховання в окремо взятих сім'ях. Тим самим у сімейному вихованні поєднуються традиційні і нові ідеї виховання, які ситуативно доповнюють одна одну. Нові ідеї сімейного виховання утверджуються разом з утвердженням нових суспільних ідеалів і цінностей, нових типів сімей та нових концептуальних ідей соціальної (сімейної) політики, що дозволяє дослідникам інтерпретувати складну сферу сімейного виховання як сферу людських відносин у всій її багатоманітності (Алексеєнко, 2016, с.221).

Отже, на часі потрібні дослідження, які б розв'язували важливу проблему формування гуманних міжособистістих взаємин між членами сім'ї, зокрема, між батьками і дітьми.

Зауважимо, що на сьогодні бракує вітчизняних і зарубіжних психолого-педагогічних досліджень, які були б присвячені педагогічній діагностиці міжособистістих взаємин батьків і дітей. Проте, деякі аспекти даного питання проаналізовано у наших попередніх працях (Гончар, 2017; Гончар, Кравченко, Мачуська, & Хижняк, 2016).

Результати нашого дослідження підтверджують думку Харріс (Harris, 2009), що основне завдання виховання батьків – навчити членів сім'ї знаходити взаємні компроміси і виробити вміння користуватися ними в інших соціальних сферах, при цьому “найкраще можна допомогти дітям, допомагаючи їх батькам” (Harris, 2009, 56). Сучасні зарубіжні дослідження (Luster, Rhodes, Haas, 1989; Fantuzzo, Tighe, McWayne, Davis, Childs, 2002) також зосереджуються на важливості партнерської взаємодії школи і сім'ї, актуалізують розгляд ціннісного компонента педагогічної культури батьків та доводять вплив соціальних та емоційних стереотипів батьківської поведінки на досягнення дітей.

Матеріали Проекту Гарвардських сімейних досліджень засвідчують, що збільшення частоти участі сім'ї у шкільному житті передбачає

підвищення рівня досягнень дітей (Dearing, Kreider, Simpkins, Weiss, 2006). Ідея взаємодії сім'ї і школи як важливий чинник впливу на зростання академічної та життєвої компетентності школяра підтверджується сучасними емпіричними дослідженнями Х. Фан та М. Чен (Fan, Chen, 2001); напрями залучення батьків до навчально-виховного процесу через залучення до виконання домашніх завдань, відвідування та участь у діяльності навчального закладу, налагодження комунікацій з педагогічним персоналом, визначення батьківських очікувань і співвіднесення їх з дитячими можливостями розглядає професор Каліфорнійського університету В. Джейніс (Jeynes, 2005).

М. Енгланд, А. Лакнер, Дж. Уолі, Б. Егланд (Englund, Luckner, Whaley, Egeland, 2004) доводять залежність між батьківською поведінкою, їх очікуваннями і дитячими досягненнями. Завдяки експериментальному дослідженню вченими встановлено, що якість батьківських (у даному випадку – материнських) настанов перед початком навчання дітей в школі безпосередньо позначається на інтелектуальному рівні дітей. Т. Люстер, К. Родес і Б. Хас встановили взаємозв'язок між батьківськими цінностями і розвитком когнітивної сфери дітей (Luster, Rhodes, Haas, 1989). Американський вчений Дж. Фантузо та його колеги своєю чергою стверджують, що від рівня освіченості батьків залежить як успішність дитячого навчання дітей, так і встановлення партнерських взаємин між сім'єю і школою (Fantuzzo, Tighe, McWayne, Davis, Childs, 2002).

В Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013) наголошено на реалізації в освітніх програмах ідеї посилення ролі сім'ї у вихованні дітей, розширення можливості впливу родин учнів на навчально-виховний процес, на взаємодію сім'ї і навчальних закладів у справі виховання і соціалізації дітей та молоді.

Ми переконані в тому, що сучасна сім'я, хоч і є головною ланкою у вихованні дитини, проте не може виховувати дитину ізольовано. З-поміж інших соціальних інститутів, що покликані сприяти максимальному розвитку

і зацікавлені поряд з сім'єю в тому, щоб об'єднати свої виховні зусилля, з огляду на ті аспекти виховної діяльності, у галузі яких кожний з них має ті чи інші переваги, пріоритетне місце посідають загальноосвітні заклади. Вони в силу своєї специфіки мають безпосередні постійно діючі контакти як з дитиною, так і з батьками. У цьому випадку мова йдеться про взаємодію в педагогічному аспекті, яка розкриває широкі можливості для вивчення способу життя сім'ї і функціонування виховного процесу в загальноосвітньому закладі з метою взаємного збагачення батьків і педагогів теорією і практикою виховання дітей.

Розроблена Міністерством освіти і науки України Концепція “Нова українська школа” (2016) передбачає новий зміст освіти, заснований на педагогіці, що ґрунтується на партнерстві між учнями, учителями і батьками. Це є одним з ключових компонентів, з яких складається формула нової школи. На часі - розуміння сім'ї як суб'єкта саморозвитку і саморегуляції, а не як об'єкта педагогічного впливу. Це, насамперед, ставить за мету підвищення її суб'єктної позиції, соціально-педагогічної і психотерапевтичної діяльності.

**Висновки.** У статті висвітлюється окремі позиції педагогічної діагностики батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку з проблеми формування гуманних міжособистісних взаємин у сім'ї.

Достовірність використаних методів дослідження підтверджується результатами експериментальної діяльності, порівнянням результатів дослідження з іншими вибірками, що дозволило виявити основні проблеми, тенденції та шляхи їх вирішення.

З'ясовано, що найбільша кількість батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку належить до “переважно сприятливих сімей”. Досить значущою виявилась чисельність батьків, які за сукупністю результатів педагогічної діагностики належать до “епізодично сприятливих сімей”; до “стабільно сприятливих сімей” – найменша кількість батьків дітей молодшого шкільного і підліткового віку. Встановлено, що причиною цього є

наявність ряду недоліків у сімейному вихованні дітей досліджуваної категорії, а саме. Основні причини цього вбачаємо у нестачі відповідного змістового й організаційно-методичного забезпечення для проведення такої роботи, фрагментарності роботи з сім'ями, недостатньому використанні вчителями активних та інтерактивних методів роботи з батьками.

Практичне значення статті полягає у тому, що її матеріали можуть використовуватися в організації виховної роботи закладів загальної освіти, підготовки педагогів і педагогічної практики студентів.

Вважаємо, що у сучасному соціокультурному контексті розвитку країни у педагогічній роботі з сім'ями слід враховувати низку об'єктивних і суб'єктивних тенденцій, які прямо пов'язані зі структурними змінами в сучасній українській родині й зумовлюють характер її виховних впливів, специфіку змісту, методів і форм виховання, зокрема впливають на формування гуманних батьківсько-дитячих взаємин. Ними є збільшення кількості нуклеарних сімей, зростання кількості неповних сімей внаслідок розлучень, масове поширення "шлюбів на віру", зростання кількості зовнішніх і внутрішніх мігрантів, розвиток аномії (відсутність уявлень батьків про сучасні соціально-адаптивні стратегії виховання дітей), життя громадянського суспільства фактично в стані війни.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Подальшого вивчення потребує проблематика, пов'язана з посилення гуманізації батьківсько-дитячих взаємин засобами освітнього процесу; проблема гуманізації взаємин батьків і дітей старшого шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи; формування гуманних взаємин у різних типах сімей.

#### ***Список використаних джерел***

Алексеевко, Т. Ф. (2016). *Сучасне сімейне виховання: концептуалізація ідей теорії та практики*. (Монографія). Умань: Жовтий О. О.

Бех, І. Д. (2015а). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т.1.). Чернівці: Букрек.

Бех, І. Д. (2015b). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т.2.). Чернівці: Букрек.

Гончар, Л. В. (Ред.), Кравченко, Т. В., Мачуська, І. М., Павицька, К. М., Хижняк, А. В. (2016). *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах*. (Монографія). Харків: Друкарня "Мадрид".

Гончар, Л. В. (2017). *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку*. (Монографія). Київ: ТОВ "Задруга".

Закон України "Про охорону дитинства". № 2402-III. (2001).

Закон України "Про освіту". № 2145-VIII. (2017).

Конституція (Основний Закон) України. № 254к/96-вр. (2016).

Концепція Державної сімейної політики. № 1063-XIV. (1999).

Концепція гуманітарного розвитку України на період до 2020 року. Проект. (2009). *Стратегічні пріоритети*, 3 (12). 11-30.

Карелин, А. А. (2003). *Психологические тесты*. Москва: ВЛАДОС.

Кравченко, Т. В. (2009). *Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи*. (Монографія). Київ: Фенікс.

Марковская, И. М. (2000). *Тренинг взаимодействия родителей с детьми*. Санкт-Петербург: Речь.

Міністерство освіти і науки України. (2016). *Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи*. Взято з <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konzceptsiya.pdf>

Лидерс, А. Г. (2006). *Психологическое обследование семьи: Учебное пособие-практикум для студентов факультетов психологии высших учебных заведений*. Москва: Издательский центр "Академия".

Повалій, Л. В. (2014). Взаємодоповнююча роль школи і сім'ї у формуванні гуманних батьківсько-дитячих взаємин. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми, 8, 32-38.

Семиченко, В.А., & Заслуженюк, В. С. (1998). *Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навчальний посібник*. Київ: Веселка.

Сопівник, І. В. (2018). Цінності сім'ї та батьківства у структурі ціннісних орієнтацій молоді України та Польщі. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*, 2 (42), (Т.1), 42-46.

Торохтій, В. С. (2003). Методика діагностики психологічного здоров'я сім'ї. *Практична психологія і соціальна робота*, 8, 51-68.

Україна. Верховна Рада. Закон. (2007). *Сімейний кодекс України*. Взято з: [www.uazakon.com/big/text1009/pg1.htm](http://www.uazakon.com/big/text1009/pg1.htm)

Україна. Постанова Національної академії педагогічних наук України № 1-7/6. (2004). *Про Національну програму виховання дітей та учнівської молоді в Україні*. Взято з: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.9401.0>

Україна. Указ Президента № 344 (2013). *Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*. Взято з: [zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013)

Україна. Указ Президента № 347 (2002). *Про Національну доктрину розвитку освіти*. *Освіта України*, 33, 4-6.

Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice NY*: Jason Aronson.

Dearing, E., Kreider, H., Simpkins, S., & Weiss, H. B. (2006). Family involvement in school and low-income children's literacy performance: Longitudinal associations between and within families. *Journal of Educational Psychology*, 98, 653-664.

Englund M., Luckner, A., Whaley, G. & Egeland, B. Children's achievement in early elementary school: Longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance. *Journal of Educational Psychology*, 96, 723-730.

Erickson, M. (1985). The relationship between quality of attachment and behavior problems in pre-school in a high-risk sample. In M. Erickson, A. Sroufe, B. Egeland. *Monographs of the Society of Research in Child* (pp. 147-166). Devel.

- Fabes, R. A. (1988). Odor communication and child parent interaction Text. In R. A. Fabes. *Biological perspectives on the family Newbury*. (pp. 78-95). Park etc.
- Fan X. Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13 (1), 1-22.
- Fantuzzo, J. W., Tighe, E., McWayne, C. M., Davis, G. & Childs, S. (2002). Parent involvement in early childhood education and children's peer play competencies: An examination of multivariate relationships. *NHSA Dialog: A Research-To-Practice. Journal for the Early Intervention Field*, 6, 3-21.
- Frankfurt, H. G. (2006). *Taking ourselves seriously and getting it right*. Stanford: Stanford University Press.
- Kaufmann, X., Kuijsten, A., Schulze, H.-J. , & Strohmeier, K. (2002). *Family Life and Family Policies in Europe*. (pp. 419-491). Oxford: Oxford University Press, 2002, Vol. 2.
- Gordon, T. (2000). *Parent Effectiveness Training: The Proven Program for Raising Responsible Children* (3rd ed.) New York: Three Rivers Press.
- Harris, J. R. (2009). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do* (2nd ed.). New York: Free Press.
- Henderson, A. T. & Berla, N. (1994). *A new generation of evidence: The family is critical to student achievement (A report from the National Committee for Citizens in Education)*. Washington, DC: Center for Law and Education.
- Jeynes, W.-H. (2005). A Meta-analysis of the Relation of Parental Involvement to Urban Elementary School Student Academic Achievement. *Urban Education*, 40 (3), 237-269.
- Luster, T., Rhodes, K. & Haas, B. (1989). The relation between parental values and parenting behavior: A resr of the Kohn hypothesis. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 139-147.
- Minuchin, S. & Nichols, P. (1993). *Family healing: Tales of hope and renewal from family therapy*. New York: The Free Press.
- Rogers, K. (1994). *On becoming a person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: USA.
- Siegel, M. (1987). Are sons and daughters treated more differently by fathers than by mothers? *Developmental Review*, 7, 183-209.
- Small, S. A., Cooney, S. M. & O'Connor, C. (2009). Evidence-informed program improvement: Using principles of effectiveness to enhance the quality and impact of family-based prevention programs. *Family Relations*, 58, February, 1-13.
- Talcott, P. (1996). The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects. *The American Sociologist*, 27 (4), 13-23.
- Van den Berghe Pierre, L. (1990). From the Popocatepetl to the Limpopo. *Authors of Their Own Lives: Intellectual Autobiographies by Twenty American Sociologists*.
- Weber, K. (2001). *Psychologie*. H. Keup, Hamburg.

### **Referens:**

- Aliexsieienko, T. F. (2016). Suchasne simeine vykhovannia: kontseptualizatsiia idei teorii ta praktyky. (Monohrafiia). Uman: Zhovtyi O. O.
- Bekh, I. D. (2015a). Vybrani naukovy pratsi. Vykhovannia osobystosti. (T.1.). Chernivtsi: Bukrek.
- Bekh, I. D. (2015b). Vybrani naukovy pratsi. Vykhovannia osobystosti. (T.2.). Chernivtsi: Bukrek.
- Honchar, L. V. (Red.), Kravchenko, T. V., Machuska, I. M. , Pavytska, K. M., Khyzhniak, A. V. (2016). Formuvannia simeinykh tsinnostei u ditei shkilnoho viku v suchasnykh sotsiokulturnykh umovakh. (Monohrafiia). (s. 5-37). Kharkiv: Drukarnia "Madryd".
- Honchar, L. V. (2017). Formuvannia humannykh vzaiemyn batkiv z ditmy molodshoho shkilnoho i pidlitkovoho viku. (Monohrafiia). Kyiv: TOV "Zadruha".



- Zakon Ukrainy "Pro okhoronu dytynstva". № 2402-III. (2001).
- Zakon Ukrainy "Pro osvitu". № 2145-VIII. (2017).
- Konstytutsiia (Osnovnyi Zakon) Ukrainy. № 254k/96-vr. (2016).
- Kontseptsiiia Derzhavnoi simeinoi polityky. № 1063-XIV. (1999).
- Kontseptsiiia humanitarnoho rozvytku Ukrainy na period do 2020 roku. Proekt. (2009).  
Stratehichni priorityty, 3 (12). 11-30.
- Karelyn, A. A. (2003). *Psykholohycheskye testy*. Moskva: VLADOS.
- Kravchenko, T. V. (2009). *Sotsializatsiia ditei shkilnoho viku u vzaiemodii simi i shkoly*. (Monohrafiia). Kyiv: Feniks.
- Markovskaia, Y. M. (2000). *Trenynh vzaymodeistvyia rodytelei s detmy*. Sankt-Peterburh: Rech.
- Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2016). *Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly*. Vziato z <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczya.pdf>
- Lyders, A. H. (2006). *Psykholohycheskoe obsledovanye semy: Uchebnoe posobyepraktikum dlia studentov fakultetov psykhologyy vysshykh uchebnykh zavedenyi*. Moskva: Yzdatelskyi tsentr "Akademyia".
- Povalii, L. V. (2014). *Vzaiemodopovniuiucha rol shkoly i simi u formuvanni humannykh batkivsko-dytiachykh vzaiemyn*. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. Sumy, 8, 32-38.
- Semychenko, V.A., & Zasluzheniuk, V. S. (1998). *Mystetstvo vzaiemorozuminnia. Psykholohiia ta pedahohika simeinoho spilkuвання: Navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Veselka.
- Sopivnyk, I. V. (2018). *Tsinnosti simi ta batkivstva u strukturi tsinnisnykh oriientsatsii molodi Ukrainy ta Polshchi*. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*, 2 (42), (T.1), 42-46.
- Torokhtii, V. S. (2003). *Metodyka diahnostryky psykhologichnoho zdorovia simi*. *Praktychna psykholohiia i sotsialna robota*, 8, 51-68.
- Ukraina. Verkhovna Rada. Zakon. (2007). *Simeinyi kodeks Ukrainy*. Vziato z: [www.uazakon.com/big/text1009/pg1.htm](http://www.uazakon.com/big/text1009/pg1.htm)
- Ukraina. *Postanova Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy № 1-7/6*. (2004). *Pro Natsionalnu prohramu vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi v Ukraini*. Vziato z: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.9401.0>
- Ukraina. *Ukaz Prezydenta № 344* (2013). *Pro natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku*. Vziato z: [zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013)
- Ukraina. *Ukaz Prezydenta № 347* (2002). *Pro Natsionalnu doktrynu rozvytku osvity*. *Osvita Ukrainy*, 33, 4-6.
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice NY*: Jason Aronson.
- Dearing, E., Kreider, H., Simpkins, S., & Weiss, H. B. (2006). *Family involvement in school and low-income children's literacy performance: Longitudinal associations between and within families*. *Journal of Educational Psychology*, 98, 653-664.
- Englund M., Luckner, A., Whaley, G. & Egeland, B. *Children's achievement in early elementary school: Longitudinal effects of parental involvement, expectations, and quality of assistance*. *Journal of Educational Psychology*, 96, 723-730.
- Erickson, M. (1985). *The relationship between quality of attachment and behavior problems in pre-school in a high-risk sample*. In M. Erickson, A. Sroufe, B. Egeland. *Monographs of the Society of Research in Child* (pp. 147-166). Devel.

Fabes, R. A. (1988). Odor communication and child parent interaction Text. In R. A. Fabes. *Biological perspectives on the family Newbury*. (pp. 78-95). Park etc.

Fan X. Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13 (1), 1-22.

Fantuzzo, J. W., Tighe, E., McWayne, C. M., Davis, G. & Childs, S. (2002). Parent involvement in early childhood education and children's peer play competencies: An examination of multivariate relationships. *NHSA Dialog: A Research-To-Practice. Journal for the Early Intervention Field*, 6, 3-21.

Frankfurt, H. G. (2006). *Taking ourselves seriously and getting it right*. Stanford: Stanford University Press.

Kaufmann, X., Kuijsten, A., Schulze, H.-J. , & Strohmeier, K. (2002). *Family Life and Family Policies in Europe*. (pp. 419-491). Oxford: Oxford University Press, 2002, Vol. 2.

Gordon, T. (2000). *Parent Effectiveness Training: The Proven Program for Raising Responsible Children* (3rd ed.) New York: Three Rivers Press.

Harris, J. R. (2009). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do* (2nd ed.). New York: Free Press.

Henderson, A. T. & Berla, N. (1994). *A new generation of evidence: The family is critical to student achievement (A report from the National Committee for Citizens in Education)*. Washington, DC: Center for Law and Education.

Jeynes, W.-H. (2005). A Meta-analysis of the Relation of Parental Involvement to Urban Elementary School Student Academic Achievement. *Urban Education*, 40 (3), 237-269.

Luster, T., Rhodes, K. & Haas, B. (1989). The relation between parental values and parenting behavior: A resr of the Kohn hypothesis. *Journal of Marriage and the Family*, 51, 139-147.

Minuchin, S. & Nichols, P. (1993). *Family healing: Tales of hope and renewal from family therapy*. New York: The Free Press.

Rogers, K. (1994). *On becoming a person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston: USA.

Siegal, M. (1987). Are sons and daughters treated more differently by fathers than by mothers? *Developmental Review*, 7, 183-209.

Small, S. A., Cooney, S. M. & O'Connor, C. (2009). Evidence-informed program improvement: Using principles of effectiveness to enhance the quality and impact of family-based prevention programs. *Family Relations*, 58, February, 1-13.

Talcott, P. (1996). The Theory of Human Behavior in its Individual and Social Aspects. *The American Sociologist*, 27 (4), 13-23.

Van den Berghe Pierre, L. (1990). From the Popocatepetl to the Limpopo. *Authors of Their Own Lives: Intellectual Autobiographies by Twenty American Sociologists*.

Weber, K. (2001). *Psychologie*. H. Keup, Hamburg.

Гончар Людмила Вікторівна, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник лабораторії виховання в сім'ї та закладах інтернатного типу Інституту проблем виховання НАПН України (Україна, 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9; e-mail:Ludmilagonchar1@gmail.com; тел. 066-840-10-66, 440-60-90).

Gonchar Ludmila, Doctor of Educational Sciences, senior researcher at the Laboratory of Education in Family and Establishments of Boarding-school types at the Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine, 04060, Kyiv, M. Berlinskogo Street, 9; e-mail: Ludmilagonchar1@gmail.com; tel. 066-840-10-66, 440-60-90).

